

УДК 81'373.2:929

ФЕНОМЕН ВАЛЕРІЯ МИХАЙЛОВИЧА КАЛІНКІНА

Реферат. Пропонується загальна характеристика наукової діяльності В.М.Калінкіна і докладний аналіз його докторської дисертації “Теоретичні основи поетичної ономастики” (2000). Це дослідження розцінюється як визначне досягнення, що започаткувало новий етап у розвитку вітчизняної літературної ономастики.

Ключові слова: літературна ономастика, поетика оніма, Валерій Калінкін, теорія і практика інтерпретації літературних онімів, новий етап розвитку ономастики.

28 березня 2006 р. я отримав запрошення до участі в ювілейному збірнику, присвяченому 60-річчю Валерія Михайловича Калінкіна, причому статті вимагалось надіслати до 15 квітня 2006 р. Оскільки написати статтю за два тижні не вмію, а взяти участь у збірнику дуже хотілося, бо люблю й шаную В.Калінкіна як видатного, глибоко мислячого ономаста, я вирішив подати до збірника свій опонентський відгук на докторську дисертацію вченого, тим паче що проблеми, порушені в ній (а, отже, якимось відбиті і в моєму відгуку), ніскільки не втратили своєї актуальності.

Нині В.М.Калінкін – поважний, активно цитований корифей літературної ономастики, доктор філологічних наук і професор. А тоді, коли з'явилася його докторська робота “Теоретичні основи поетичної ономастики” (К., 2000) і, роком раніше, одразу дві його прекрасні монографії “Поэтика онима” та “Теория и практика лексикографии поэтонимов (на материале творчества А.С.Пушкина)” – це була подія, це був вибух, ономастичний струс. Це був феномен Калінкіна, що став етапним у становленні літературної ономастики.

Зрозуміло, що перед тим В.М.Калінкін багато працював, публікував

багато розумних статей, багато вчився у свого видатного наукового наставник; Євгена Степановича Отіна. Тим не менше для широкої наукової громадськості злет Валерія Калінкіна містив елементи раптовості, неочікуваності. Далеко не всі науковці, що пишуть розумні статті, потім сягають таких масштабів яких сягнув Валерій Михайлович Калінкін, провідний український фахівець з літературної (поетичної) ономастики.

Отже, відгук на докторську дисертацію В.М.Калінкіна – практично в тому ж вигляді, в якому він був написаний у 2000 році.

Дисертація В.М.Калінкіна становить собою працю, потреба в якій гостро назріла і яка значно сприятиме подальшому розвитку вітчизняної та світової ономастики. Мій ономастичний досвід дозволяв мені дійти висновку, що це – визначна праця. Академік НАН Мечислав Карась колись сказав, що ономастика страждає від надміру фактів і нестачі думок. Після створення дисертації В.М.Калінкіна про таку нестачу на ниві вивчення художнього використання власних назв говорити не доводиться. Ця дисертація – комплекс цікавих, глибоких, добре аргументованих думок. Назва її повністю відповідає змістові. Перед нами дійсно розгорнена і струнка теорія поетичної ономастики, що з належною повнотою розглядає практично всі її розділи.

У науці тих розділів зрештою більше, ніж у дисертації, але то вже справа техніки та індивідуальних уподобань – що об'єднувати, а що викладати докладніше. Дисертація містить вступ, чотири розділи та висновки. Якщо в авторефераті дисертації "Вступ" повністю відповідає чітко визначеним ВАКівським параметрам, та в самій дисертації така відповідність порушена. І це – абсолютно виправданий, доцільний прийом. Адже теорія поетичної ономастики є предметом дисертаційного дослідження. Тому частина пунктів "Вступу" передбачена інструкцією

ВАК, перекочувала для більш розгорненого аналізу в перший розділ дисертації. А майже весь “Вступ” становить розлогий і надто поблажливий (взагалі, хочеться наголосити, що поблажливість, делікатність, а відтак – надто некритичне ставлення до розглядуваних публікацій характеризує всю дисертацію В.М.Калінкіна) розгляд тез доповідей VII Всеукраїнської ономастичної конференції (Дніпропетровськ, 1997). Цей розгляд змістовно засвідчив стан розвитку поетичної ономастики в Україні і водночас тим самим – високу актуальність пропонованого дисертаційного дослідження.

Перший розділ дисертації В.М.Калінкіна – “Пролегомени, аксіоми та постулати загальної теорії поетики оніма”. Найбільше тут пролегоменів, різного роду вступних матеріалів до власне теорії. Втім, це дуже важливі матеріали. Розглядаються: доісторія поетичної ономастики від міфології та античності до середини XVIII ст., предмет дослідження, методи, проблеми термінології та, особливо докладно, зв’язки поетики оніма з іншими науками.

Зацікавлення власними назвами від найдавніших часів простежується в різних аспектах, але передусім – на прикладі ономастичних зацікавлень і ономастичних осягнень риторики. Особливо пощастило тут Феофану Прокоповичу, звертання якого до власних назв розглянуто найдокладніше. Але є тут цікаві думки, стосовні Платона й Арістотеля, Кантеміра й Ломоносова.

Міркування дисертанта про предмет і методи літературної ономастики дуже доречні й корисні. Автор сказав, здається, усе, що можна було сказати на цю тему і вказав непогано. Інша річ, що чітких методів (точніше: чітко усвідомлюваних методів) поетична ономастика ще не виробила, що й засвідчує відповідний підрозділ дисертації. Тут варто нагадати, що у відомій колективній монографії “Теория и методика ономастических исследований”, підготовленій О.В.Суперанською та її співробітниками і видані у Москві в 1989 р. (до речі, у великій бібліографії

В.М.Калінкіна, що нараховує 350 позицій, цієї книжки нема, і її відсутність в обговоренні проблем предмета й методів дуже відчутна), висувається теза, що жоден з методів, вироблених загальною ономастиккою, в літературній ономастиці є непридатним. Це, думаю, перебільшення. Навіть дуже різні науки не гребують запозичувати методи одна в одній. У мовознавстві, серед іншого, успішно застосовуються методи, вироблені фізикою, медициною, географією, так і літературна ономастика знаходить (чи знайде в майбутньому) потрібну їй методику там, де вона є. Цілком нові методи заявляються дуже рідко.

У змістовному розгляді цих дуже важливих питань є окремі дискусійні чи сумнівні формулювання. Наприклад, про літературну (поетичну) ономастику: “об’єктом...дослідження в ній є поетика власних назв”. Якщо це так, то що тоді в ній предмет? Адже маємо інструктивну вказівку: “В об’єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження” (“Бюлетень ВАК України, 2000, № 2, с.7). Виходить, що частина “поетики власних назв” поетичною ономастиккою вивчається, а частина – ні?! Між тим в іншому місці автор слушно зауважив, що поетика власних назв є однією з найцікавіших сторін їх функціонування. Долучаючись де цієї думки, гадаю, що: 1) поетика власних назв є предметом, а не об’єктом літературної ономастики; 2) до предмета цієї науки входить не тільки поетика, а все, що стосується вжитку власних назв у художньому тексті.

Із зазначених причин, а також зважаючи на традиційність і світову усталеність, я особисто віддаю перевагу терміну “літературна ономастика”, а не терміну “поетична ономастика”, тим паче – “поетика оніма”. Слід твердо визнати, що В.М.Калінкін майстерно обгрунтував термін “поетика оніма” і він має аргументоване право на вжиток, а в разі успіху й на майбутню перемогу. Але наразі пропонований автором термін видається тіснуватим і незвичним: “словник поетики онімів” (с.386) – не звучить... А

за буквою пропонованого терміна мало б бути ще дивніше – “Словник поетики оніма”!

Дуже добре, кваліфіковано й розгалужено аналізується зв'язок поетики оніма з іншими науками. Серед іншого він засвідчує глибоку ерудицію автора, його добре знайомство з силою-силенною багатьох дуже різних речей, що, зазначимо, є необхідною умовою успішної роботи ономаста взагалі, а “поетичного ономаста” – особливо. Така вже специфіка цієї науки...

Завершують розділ аксіоми й постулати. Аксіом – шість, постулатів – три. Не стану їх переповідати – усі вони містять беззаперечні твердження. Сам прийом формулювання ономастичних аксіом – новаторський, оригінальний, належить до численних здобутків дисертації В.М.Калінкіна. Але все ж порівняння з аксіомами геометрії не видається коректним. Ось є аксіома “паралельні лінії не перетинаються”. Результат – Евклідова геометрія. А якщо прийняти тезу, що перетинаються, то одержуємо вже іншу геометрію – Лобачевського. Такою наріжною засадою літературної ономастики (поетики оніма) могла б стати збита нескінченним цитуванням (але не завжди глибоким осмисленням) думка Тинянова, що в художньому творі немає непромовистих імен. Дисертант її наводить, але в число аксіом не включає. А може варто було б. Ця думка-аксіома Тинянова фактично вибудовує всю літературну ономастику. А протилежна думка – в художньому творі є непромовисті імена – породжує вже зовсім іншу літературну ономастику, “ономастику Лобачевського”.

Другий розділ “Феноменологія, семасіологія, контекстна семантика і поетика оніма” несе в собі чи не найбільше інтелектуальне, теоретичне навантаження праці В.М.Калінкіна. Перший його шмат, феноменологія, написаний важкою мовою і є досить складним для засвоєння. Ці зумовлено не так складністю проблематики, як складністю думок О.Лосєва, на якого дисертант спирається. О.Ф.Лосєв дуже глибокий філософ, але й великий

майстер про зрозумілі речі говорити геть незрозуміло. Адже суть феноменології – безпосередня даність, той очевидний факт, що поетоніми є; що вони існують. Зрештою, спираючись на думку О.Ф.Лосєва про безкінечну смислову валентність та парадокси Г.Гійома (наприклад: “Немає іменника, а є у мові субстантивація, перервана більш-менш рано”), В.М.Калінкін і собі висновує : “немає поетонімів, а є надзвичайно складний генезис власної назви – поетонімогенез”. Твердження такого роду (немає іменника або немає поетоніма) видаються помилковими, подібними до твердження: немає матерії, а є тільки енергія. Звісно, є рух, динаміка, але є й результат, предмет – і іменник, і поетонім. Сама концепція безупинного творення, поетонімогенезу, що відбувається з кожною власною назвою у кожному художньому творі, є плідним, новаторським і дуже вагомим теоретичним набутком дисертанта. Але той факт доведений В.М.Калінкіним, що є поетонімогенез, не означає, що “немає поетонімів”.

Розгляд різних аспектів семасіології поетонімів, що займає всю наступну частину другого розділу, захоплює своєю глибиною та змістовністю. Особливу цінність і конструктивну вагомість для подальшого розвитку науки становлять тут новаторські розробки концепцій конотонімії власних назв у художньому тексті, де В.М.Калінкін творчо розвиває закладений Є.С.Отіним новий напрямок ономастичних досліджень, та дескрипцій і ономастичних перифраз. Цей останній напрямок ономастичних студій започаткований самим дисертантом і успішно ним розвивається.

Дуне цінним і теоретично вагомим є також оригінальний аналіз взаємозв’язків між іменем, образом і денотатом у поетонімах, що просякає увесь розділ (шарик – Шарик – Шариков).

У порядку зауваження до розділу (і не тільки його), зазначимо, що практика осмислення конкретних ужитків конкретних поетонімів іноді

виявляється важчою за теорію. Відома теза про те, що в створенні образу бере участь не тільки автор, а й реципієнт, є цілком слушною. І тут можливі неоднозначні сприйняття. Але реципієнт волі автора усе ж порушувати не повинен. Скажімо, в тексті Ліни Костенко “Мікро-Содом, зашторена Гомора/ просніться, люди, чуєте, біда!” поетоніми Мікро-Содом, Гомора означають не “палаючу квартиру”, як гадав дисертант, а навпаки, всі ті квартири будинку, що не палають – і не подають допомоги нещасній Інгеборг Бахман. Про це прямо говорить контекст (“просніться, люди”), а узагальнено – сенс: якби Содом і Гоморра адресувалися Бахман, то так їй і треба, бо це назви-засудження. А Бахман же невинна жертва, ніяк із Содомом Гоморрою не пов’язувана! Так само в тексті Лесі Українки “Хто вона?! Се жінка Дантова. Іншого ймення/ від неї не зосталось” словосполучення жінка Дантова (до речі, це не генетивна конструкція, а поєднання іменника з прикметником) не можна замінити іменем Беатріче, бо то, як відомо, різні особи. На це, власне, прямо вказує поетеса: “іншого ймення від неї не зосталось”. А Беатріче, уславлювана поезіями Данте, не була його дружиною.

Зазначимо тут же, що досить екстравагантний текст А.Вознесенського “Мерлин Мартинивич, Политехничевич, Нечечевичевич” зовсім не вказує на “паронімічне зближення імені Хуцієва і американської кінозірки Мерлін Монро”. Це було б, якщо прийняти інтерпретацію В.М.Калінкіна, все одно, що назвати видатного режисера бабою, а Вознесенський зовсім не збирався його образити. Та й ім’я Монро прийнято передавати інакше. Це – не “зближення”, а пряма антономасія, іменування Хуцієва найменням чарівника Мерліна, з кола короля Артура. Рецензент, до речі, таке розуміння даного тексту свого часу опублікував, пояснивши й цікаве утворення Нечечевичевич (Русская речь, 1992, № 2, с.95, стаття “Игра в отчества”. У роботі є ще ряд дискусійних інтерпретацій.

Хочеться також звернути увагу на неодноразові повторення прикладів-ілюстрацій, що особливо полюбилися дисертантові. “Второй Чадаев” з’являється в дисертації навіть не двічі, а разів п’ять. Не менше експлуатується розлога цитата про ім’я Татьяна (“Впервые именем таким...”), зіставлення Тетяни із Світланою Жуковського. За межами поетонімів (у величеньких контекстах) О.С.Пушкіна повторюються тексти про поетонім Бам-Гран О.Гріна, про Хату Стріхівну І.Драча тощо. Всі ці ілюстрації в усіх випадках наводяться доречно, по суті розмови. Але невичерпність російської, української та польської поетонімії (цими трьома мовами-джерелами автор користується найчастіше) могла б забезпечити дослідника рівноцінними різними ілюстраціями.

Третій розділ дисертації “Функціонування поетонімів” насичений свіжими ідеями не менше, ніж два попередні. Розглянувши класифікації поетонімів, запропоновані А.Вілконом та Л.Белеєм, і слушно відзначивши їх вади, В.Калінкін не висуває своєї (“передчасно”), а пов’язує функції поетонімів з “рівневим членуванням мови”, тобто групує поетоніми не за тим, що вони виражають, а за тим, чим виражено поетонімічний сенс. Справедливо зазначивши ще у “Вступі”, що “на зміну широко розповсюдженому описові функцій власних назв у художній літературі прийшов час пошуку загальних закономірностей і концептуальних рішень”. В.М.Калінкін, як ми пересвідчилися, знайшов чимало таких закономірностей і рішень. Одним з них є рівневий опис функціонування поетонімів. Він виконаний змістовно й цікаво. Просто прекрасно описаний фонетичний рівень поетонімів, їх звукова виразовість. Це фрагмент дисертації належить до найкращих у дослідженні. Опис лексичного рівня, через його неосяжність, з необхідності вийшов пунктирним: докладний його аналіз може скласти окрему докторську дисертацію. Змістовними є авторські спостереження щодо онімічної гри родом, відмінком і особливо – числом. Наявні й спостереження щодо синтаксичних функцій поетонімів,

передусім вокативної (звертання) та компаративної. Розгляд же риторичних фігур і тропів з поетонімами носить надто фрагментарний характер і містить сумнівні моменти.

Скажімо, “Каїн і Авель” чи “Моцарт і Сальєрі”, як і пушкінське “леди пламень” не є оксиморонами. Це просто зіткнення антонімів, кожен з яких – сам по собі. А оксиморон, поєднуючи протилежності, творить єдине поняття. Тому синтаксично його компоненти мусять перебувати у відношеннях підрядності, а не сурядності. І з тієї ж причини є сумнівними всі наведені дисертантом приклади онімічних оксиморонів. А у вірші М.Волошина про діву Марію оригінальне намотування онімічного клубка паронімів навряд чи можна визнати ампліфікацією, бо грецька Плеяда – Майя, мати Гермеса, як і слов’янська Мара, не пов’язані з дивою Марією і не можуть уважатись поширенням її імені чи сутності.

Останній четвертий розділ дисертації “Теорія та практика лексикографування поетонімів”, найкоротший розмірами, є стислим викладом цілої окремої монографії В.М.Калінкіна, де на 247 сторінках побудовано дуже переконливу теорію словникового опису поетонімів і вміщено такий словник онімів роману О.С.Пушкіна “Евгеній Онегин”. Зауважимо, що практика опису поетонімів змушує автора відійти від рівневого принципу і називати в словникових статтях уже справжні функції, пор. деякі формулювання з уміщеного в монографії В.М.Калінкіна словника: вказівно-інформативна, вказівно-характеризуюча, інформативно-вказівна, іронічна, тонімічна і т.д. функції. Цікаво було б їх з того словника вибрати й систематизувати. Може, й вийде хороша класифікація функцій поетонімів.

Скажу на завершення, що я в захваті від дисертації В.М.Калінкіна. Це етапна робота в літературній ономастиці (чи поетиці оніма). І по суті, і по формі вона відповідає всім вимогам до докторських дисертацій. Дисертація написана хорошою українською літературною мовою. Робота

стане вагомим стимулом подальшого розвитку поетики онімів. На сьогодні це – найкраще дослідження з даної науки в слов'янському світі. В.М.Калінкін без найменших сумнівів заслуговує наукового ступеня доктора філологічних наук.

Долам на закінчення, що дисертаційне дослідження В.М.Калінкіна залишається найкращою, найглибшою розвідкою з теорії літературної ономастики і на сьогоднішній день, на день 60-річчя автора. Колись працювати в галузі поетики оніма було неможливо без знайомства з працею Еммануїла Борисовича Магазаника "Ономапозетика или "говорящие имена" в литературе" (Ташкент, 1978). Через двадцять років такою етапною працею стала потужна монографія Валерія Михайловича Калінкіна "Поэтика онима" (Донецьк, 1999). Працювати на ниві літературної ономастики, не знаючи цієї монографії, неможливо. Без неї вчений залишається в XX столітті, не переходячи в XXI. Тож хочеться побажати ювілярові створити ще бодай дві чи три монографії такого ж рівня. У Валерія Калінкіна багато наукових планів. І бібліографія літературної ономастики (дуже потрібна річ!). І збірники вибраних праць з літературної ономастики, свого роду наукова антологія чи хрестоматія. І участь у виданні численних лінгвістичних збірників, якими славиться Донецький національний університет. І не в останню чергу – власна наукова творчість. Хай ці плани збуваються – на користь і славу ономастичної науки.

Карпенко Ю.А.

Феномен Валерія Михайловича Калінкіна

Предлагается общая характеристика научной деятельности В.М.Калінкіна і развернутый анализ его докторской диссертации

«Теоретические основы поэтической ономастики» (2000). Это исследование расценивается как выдающееся достижение, положившее начало новому этапу в развитии отечественной литературной ономастики.

Ключевые слова: литературная ономастика, поэтика онима, Валерий Калинин, теория и практика интерпретации литературных онимов, новый этап развития ономастики.

(«Филологические исследования», вып. 8, 2006, с.??-???).

Karpenko Yu. O.

Phenomenon of Valeriy Kalinkin

General characterisation of V.M.Kalinkin's scientific work as well as the detailed analysis of his doctoral thesis "Theoretical Foundation of Poetical Onomastics" (2000) are offered in this article. The research in question is considered to be an outstanding achievement that started new era in the development of Ukrainian Literary onomastics.

Key words: literary onomastics, poetics of onym, Valeriy Kalinkin, theory and practice in the interpretation of literary onyms, new stage of onomastics development.